ՀՏԴ 504

Ռազմագիտություն

Առլեն ՇԱՀՎԵՐԴՅԱՆ
ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի ԱՌՀԻ-ի ռազմական ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի ավագ դասախոս, գնդապետ
E-mail: shahverdyan.arlen@gmail.com

Արթուր ՔԱՄԱԼՅԱՆ
ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի ռազմահումանիտար գիտությունների հետազոտությունների կենտրոնի ավագ գիտնական-վերլուծաբան

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐՈՒՄ

Յուրաքանչյուր պետության ազգային անվտանգության անքակտելի մաս հանդիսացող էկոլոգիական անվտանգության խնդիրը տվյալ պետությունից պահանջում է քաղաքական որոշումներ և լուծումներ, ինչպես նաև խնդիրների կանխարգելման քաղաքական ու ռազմավարական ուրույն մոտեցումներ՝ այդպիսով էկոլոգիական անվտանգության հրատապ խնդիրներին մշտապես հաղորդելով քաղաքական և ռազմավարական տրամաչափեր ու նշանակություն: Էկոլոգիական խնդիրներն արդի աշխարհում խիստ կարևոր են շատ պետությունների անվտանգային քաղաքական և ռազմավարական օրակարգերում: Այս խնդիրները սրանում են հատկապես հակամարտության գոտիներում:

Սույն հոդվածում փորձ է արվել վերլուծել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության՝ բնապահպանության ոլորտը կարգավարող ռազմա-վարական հայեցակարգերը, որոնցից էլ բխեցվում են ոլորտային օրենքներն ու ենթաօրենդրական իրավական ակտերը: Հոդվածը նպատակ ունի վեր հանել հայեցակարգերում և ռազմավարություններում տեղ գտած այն հարցերն ու խնդիրները, որոնց վերաիմաստավորման և կարգավորման դեպքում առավել բարենպաստ կդառնա էկոլոգիական վիճակը և առավել արդյունավետ կլինեն շրջակա միջավայրի պահպանմանն ուղղված պետական և մասնավոր ջանքերը: Հայաստանն ու Արցախն այս ոլորտի օրենդրական կարգավորման հարցում ունեն որոշակի անելիքներ, հատկապես՝ հաշվի առնելով այն իրողությունները, որոնք ծառացել են Հայաստանի և Արցախի առջև 2020 թ. 44-օրյա պատերազմից հետո, և Ադրբեջանի կողմից շարունակաբար իրականացվող հակահայկական քաղաքականության հետևանքով:

Բանալի բառեր՝ *բնապահպանության անվտանգություն, ռազմավարություն, քաղաքական և ռազմավարական հարթություն, օրենսգիրք:*

А.Шахвердян, А. Камалян

ВАЖНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ДОКУМЕНТАХ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ И РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ

Проблема экологической безопасности, являющаяся неотъемлемой частью национальной безопасности каждого государства, требует политических решений, а также политико-стратегических подходов, тем самым постоянно придавая политико-стратегическое измерение проблемы экологической безопасности. Экологические проблемы занимают важное место в политической и стратегической повестке дня безопасности многих государств современного мира. Современное состояние природной среды вынуждает

рассматривать обострение экологических проблем в первую очередь как важные вопросы национальной безопасности. Эти проблемы особенно остры особенно в зонах конфликтов.

В статье предпринята попытка анализа стратегических концепций Республики Армения и Республики Арцах, регулирующих сферу охраны окружающей среды, из которых вытекают отраслевые законы и подзаконные правовые акты. В статье ставится задача осветить проблемы в концепциях и стратегиях, которые, если их переосмыслить и урегулировать, сделают экологическую ситуацию более благоприятной, а усилия государства, направленные на охрану окружающей среды, более эффективными. Делается вывод, что Армении и Арцаху предстоит проделать определенную работу по законодательному регулированию данной сферы, особенно с учетом тех реалий, с которыми они столкнулись после 44-дневной войны 2020 года и в результате продолжающейся антиармянской политики Азербайджана.

Ключевые слова:. *экологическая безопасность, стратегия, политико-стратегическое измерение, кодекс.*

A.Shahverdyan, A. Kamalyan

THE IMPORTANCE OF THE PROBLEM OF ECOLOGICAL SECURITY IN THE STRATEGIC SIGNIFICANCE DOCUMENTS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA AND THE REPUBLIC OF ARTSAKH

The problem of ecological security, which is an inseparable part of the national security of every state, requires political decisions and solutions, as well as political and strategic approaches to the prevention of problems from the given state, thus constantly giving political and strategic dimensions to the problems of ecological security. Environmental problems are very important in the security political and strategic agendas of many states in the modern world. The current state of the natural environment forces the exacerbation of ecological problems to be considered primarily as important issues of

national security. In the article, an attempt was made to analyze the strategic concepts of the Republic of Armenia and the Republic of Artsakh, regulating the field of environmental protection, from which the field laws and sub-legislative legal acts are derived. The article aims to highlight the issues in the concepts and strategies, which, if reinterpreted and regulated, will make the ecological situation more favorable and the state efforts aimed at protecting the environment will be more effective. It is concluded that Armenia and Artsakh have some work to do regarding the legislative regulation of this sphere, especially considering the realities that faced them after the 44-day war in 2020 and as a result of Azerbaijan's continuous anti-Armenian policy.

Key words: *environmental security, strategy, political and strategic dimension, code*

Յուրաքանչյուր պետության ազգային անվտանգության անքակտելի մաս հանդիսացող էկոլոգիական անվտանգության խնդիրը տվյալ պետությունից պահանջում է քաղաքական որոշումների և լուծումների, ինչպես նաև խնդիրների կանխարգելման քաղաքական ու ռազմավարական մոտեցումներ՝ այդպիսով էկոլոգիական անվտանգության խնդիրներին մշտապես հաղորդելով քաղաքական և ռազմավարական տրամաչափեր: Էկոլոգիական խնդիրներն արդի աշխարհում խիստ կարևոր են շատ պետությունների անվտանգային քաղաքական և ռազմավարական օրակարգերում[1]:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում մարդու կենսագործունեության գործունեության և պետությունների արդյունաբերական ու տնտեսական զարգացման հետևանքով բնությանը հասցված ահռելի վնասը ստիպված է առավել հաճախ անդրադառնալ այս խնդիրներին: Ավելին, շրջակա միջավայրի վիճակի վատթարացումը հաճախ պատճառ է դառնում նաև տարածաշրջանային լարվածության, բռնության և ագրեսիայի դրսևորումների, ընդհուպ մինչև պատերազմների՝ բնական ռեսուրսներին

[1] *Տես Allenby B., Environmental Security: Concept and Implementation. International Political Science Review, Vol. 21, 2000, № 1, 5–21:*

տիրանալու նպատակով[1]: Էկոլոգիական բարենպաստ միջավայրի և դրանում մարդու կենսագործունեության ապահովումն իրավական առումով արդի աշխարհում դիտարկվում է նաև միջազգային իրավունքի տիրույթում[2]:

Հետևաբար, յուրաքանչյուր պետության համար, ի թիվս բազմաթիվ այլ հարցերի, էկոլոգիական խնդիրները այսօր հրամայական են, և շատ անգամ դրանք միավորում են մի քանի պետությունների, նրանք ստիպված են լինում վերանայել ու կատարելագործել իրենց արտաքին քաղաքականությունը, միջպետական հարաբերությունները կանոնակարգող փաստաթղթերը, որոնք միտված են հաղթահարելու շատ ավելի համընդհանուր խնդիրներ և, ի վերջո, նաև իրենց ներքին օրենսդրությունը[3]:

Բնական միջավայրի ներկա վիճակը ստիպում է էկոլոգիական խնդիրների սրացումները հաճախ դիտարկել առաջնային կերպով՝ որպես ազգային անվտանգության կարևոր խնդիրներ, ինչը էական է դարձնում էկոլոգիական անվտանգության՝ որպես ազգային անվտանգության խիստ կարևոր բաղադրիչի դիտարկումը[4]: Հետևաբար խնդիրը ձեռք է բերում ռազմավարական առավել մեծ ընդգրկում, քանի որ ցանկացած պետության ազգային անվտանգության ապահովման համար մշակվող ու պարբերաբար թարմացվող ազգային անվտանգության ռազմավարությունը չի կարող չանդրադառնալ էկոլոգիական խնդիրներին՝ փորձելով արտացոլել դրանց լուծմանն ուղղված միջոցառումները, ուղենիշային մոտեցումները, քաղաքական մտադրություններն ու առաջնահերթությունները:

Այդ պատճառով էկոլոգիական անվտանգությունը իր անխախտ ու կայուն արտացոլումն է գտել գրեթե բոլոր պետությունների սահմանադրություններում, ազգային անվտանգությանը վերաբերող պետական փաստաթղթերում, օրենքներում, պետության զարգացման ծրագրերում և այլն՝ վերանայելով էկոլոգիական հարցերին, շրջակա միջավայրի պահպանությանը վերաբերող՝ բաժինները և

---

[1] *Տես Շահվերդյան Ա. Մ., Մոլորակի բնական պաշարների նվազման հետևանքները միջպետական հարաբերություններում, Եր., «Регион и мир» научно-аналитический журнал, том XI, № 5, 2020, էջեր 30-34 (http://geopolitika.am/dir/wp-content/blogs.dir/1/files/2020_5.pdf):*

[2] *Տես Lytton Ch., Environmental human rights: Emerging trends in international law and ecocide, "Environmental Claims Journal", Volume 13, 2000, № 1, pp. 73-91:*

[3] *Տես Շահվերդյան Ա. Մ., Արտաքին քաղաքականության ձևավորման որոշ հարցեր՝ 44-օրյա պատերազմի ժամանակ Արցախում կատարված բնաջնջման դատապարտման օրինակով»: Եր., ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ, ռազմագիտական հանդես, 2022 թ., հմ. 1, էջեր 104-115 (էլեկտրոնային տարբերակը՝ https://razmavaraget.files.wordpress.com/2022/09/hb-2022-n1.pdf):*

[4] *Տես Terriff T., Croft S., James L., Morgan P., Security Studies Today, York House Typographic Ltd, London, 2002, pp. 115-134, նաև՝ What are today's security challenges?, (https://www.nato.int/wearenato/security-challenges.html):*

համապատասխանեցնելով դրանք արդի պահանջներին ու մարտահրավերներին, փորձ անելով առավել արդյունավետորեն ապահովել էկոլոգիական անվտանգությունը: Ընդ որում, անհրաժեշտ վերանայումներ են արվում կապված ինչպես տարածաշրջանի, այնպես էլ, ընդհանուր առմամբ, Երկիր մոլորակի էկոլոգիական խնդիրների հետ: Ըստ էության, էկոլոգիական անվտանգությանն ուղղված իրավական բազան մշտապես կարիք ունի վերանայման, քանի որ էկոլոգիական խնդիրներն էլ արագ տեմպերով ավելանում են ու ձեռք բերում մեծ ծավալներ:

Այս իմաստով իրենց ռազմավարական հայեցակարգերն են վերանայում ու կատարելագործում ոչ միայն առանձին պետությունները, այլև պետությունների դաշինքները, միջազգային կազմակերպությունները, քանի որ միջազգային հանրությունում վաղուց արմատացած է այն մոտեցումը, որ էկոլոգիական խնդիրներն իրենց բնույթով համամարդկային, համամոլորակային են և չեն ճանաչում սահմաններ կամ արհեստական խոչընդոտներ դրանց լուծման ուղղությամբ: Արևմուտքում այս գաղափարն այնքան է արմատացած, որ նույնիսկ իրենց առաքելությամբ ամենևին էլ ոչ բնապահպանական կառույցներն են այսօր հաճախ զբաղվում այդօրինակ խնդիրներով[1]:

Օրինակ՝ ՆԱՏՕ-ն, լինելով ռազմաքաղաքական դաշինք, իրականացնում է նաև շրջակա միջավայրի ուսումնասիրման ու պահպանության բազմազան ծրագրեր[2], որոնց կազմակերպումն ու իրականացումն ունի ոչ միայն բնապահպանական ուղղվածություն և ընդգրկում, այլև քաղաքական նշանակություն, և ընդգրկում են ինչպես դաշինքի անդամ, այնպես էլ գործընկերներ պետություններին ու նրանց համապատասխան կառույցներին:

Ըստ ՆԱՏՕ-ի 1999 թ. Ռազմավարական հայեցակարգի՝ ՆԱՏՕ-ն առանցքային դերակատարում ունի անվտանգությանն ուղղված հին ու նոր սպառնալիքների ի հայտ բերման ու հաղթահարման գործում՝ մշտապես ջանալով գտնել շրջակա միջավայրի ռիսկերի նվազեցման հնարավոր արդյունավետ կապակցումը անվտանգության ապահովման հետ, այդ թվում՝

---

[1] *Տես Кулагин В. М., Традиционные угрозы и мировой военный баланс. Новые угрозы. Новая повестка дня международной военно-политической безопасности, Современная международная безопасность, М., 2012, стр 80-82, նաև՝ Ph. Kelly, Classical Geopolitics. Stanford University Press, California, US, 2016, p. 210.*

[2] *Տես "Science for Peace and Security" (http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_58253.htm), նաև՝ "Региональная безопасность окружающей среды: вызовы для Центральной и Восточной Европы". "Окна в НАТО" (http://nato.w-europe.org/show.php?art=88&rubr=37); "Объединение ученых во имя мира и прогресса", "Партнерство в действии" (http://www.nato.int/cps/ru/SID-1431FDA4193FF23F/natolive/topics_49216.htm):*

նաև այնպիսի ռիսկերի, որոնք ուղղակիորեն առաջ են բերում ռազմական քայլերի անհրաժեշտություն[1]: ՆԱՏՕ-ն այս մոտեցումը կյանքի է կոչում իր «The Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC)»[2] և «Partnership for Peace Trust Fund»[3] գիտական նախագծերի, «Science for Peace and Security (SPS)» և այլ ծրագրերի միջոցով, որոնք առնչվում են դաշինքի անդամ-պետությունների էկոլոգիական, շրջակա միջավայրի խնդիրներին, հատկապես՝ այնպիսիք, որոնք կապ ունեն պաշտպանության հետ[4]:

Բնականաբար, վերոնշյալ բոլոր ծրագրերի իրականացման համար անհրաժեշտ է ռազմավարական հայեցակարգերի մշտական վերանայում և կատարելագործում, իրավական հենքի ամրապնդում: Այդ նպատակով շրջակա միջավայրի և դրա վնասումը կանխարգելելու կարևորությունը ամրագրվեց նաև 2022 թ. հունիսի 28–30-ը կայացած ՆԱՏՕ-ի Մադրիդյան գագաթնաժողովում ընդունված որոշումներում[5], հատկապես այդ որոշումների՝ ռազմական-ռազմավարական և ժամանակակից պատերազմավարության չափումներով իմաստավորման տեսանկյունից: Գագաթնաժողովի ընթացքում հաստատված ՆԱՏՕ-ի նոր ռազմավարությունը («Մադրիդյան հայեցակարգը») կրկին ամրագրեց, որ աշխարհում լայնորեն տարածված անկայուն իրավիճակը բերում է բռնության և մի շարք բացասական հետևանքների, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի վնասի հասցմանը[6]:

Այսպիսով, ՆԱՏՕ-ի ամփոփ օրինակով ակնհայտ է դառնում, որ էկոլոգիական անվտանգության՝ մաքուր շրջակա միջավայրի, բնական ռեսուրսների պահպանությանը և օպտիմալ օգտագործմանը նպատակաուղղված մոտեցումն ամրագրված է ոչ միայն աշխարհի գրեթե բոլոր պետությունների, այլև միջազգային կառույցների ու դաշինքների ռազմավարական նշանակության փաստաթղթերում:

Սույն հոդվածում փորձ է արվել վերլուծել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության՝ բնապահպանության

---

[1] *“Экологическая безопасность” (http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49216.htm):*

[2] *“Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC)” (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_117757.htm):*

[3] *“NATO Partnership for Peace Trust Fund” (https://www.nato.int/docu/trust/trust-eng.pdf):*

[4] *“Science for Peace and Security” (http://www.nato.int/cps/en/SID-E8F041CF-338DE2D5/natolive/topics_58253.htm):*

[5] *“2022 NATO Summit” (https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_196144.htm):*

[6] *“NATO 2022 Strategic Concept”, Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022 (https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf):*

ոլորտը կարգավարող ռազմավարական հայեցակարգերին, որոնցից էլ բխեցվում են ոլորտային օրենքներն ու ենթաօրենսդրական իրավական ակտերը: Հոդվածը նպատակ ունի վեր հանել հայեցակարգերում և ռազմավարություններում տեղ գտած այն խնդիրները, որոնց վերահիմաստավորման և կարգավորման դեպքում առավել բարենպաստ կդառնա էկոլոգիական վիճակը և, առավել արդյունավետ կլինեն շրջակա միջավայրի պահպանմանն ուղղված պետական ջանքերը:

Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության ոլորտը կանոնակարգվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ, ՀՀ Կառավարության 2021-2026 թթ. ծրագրով, բնապահպանությանը վերաբերող ՀՀ օրենքներով[1], միջազգային պայմանագրերով, որոնց միացել է ՀՀ-ն: Բնապահպանությանն ուղղված ՀՀ օրենքները վերաբերում են բնապահպանության տարբեր խնդիրների լուծմանը, այդ թվում՝ ինչպես կենդանական, բուսական աշխարհին ու շրջակա միջավայրին, այնպես էլ բնության հատուկ պահպանվող տարածքներին, բնապահպանական վերահսկողությանը, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատմանը, որսին և որսորդական տնտեսության վարմանը և այլն:

Երկար տարիներ ՀՀ-ն ջանքեր է գործադրում էկոլոգիական խնդիրների իմաստավորման և լուծման ուղղությամբ, սակայն անելիքները դեռ շատ են և վերաբերում են ոչ միայն բուն էկոլոգիական խնդիրներին, շրջակա միջավայրի և կենսաբազմազանության պահպանությանը, այլև էկոլոգիական գիտակցության զարգացմանն ու ամրապնդմանը:

Հաշվի առնելով Երկիր մոլորակի վերջին տասնամյակների էկոլոգիական խորացող խնդիրները, մեր տարածաշրջանում իրողություններն ու հատկապես 2020 թվականից ի վեր նոր իրողություններն ու զարգացումները, մեր գնահատմամբ՝ ՀՀ հայեցակարգային նշանակության փաստաթղթերում էկոլոգիական անվտանգությանը հատկացված չէ անհրաժեշտ ծավալով և խորությամբ մոտեցում:

Վերոնշյալը հիմնավորենք քաղաքական և ռազմավարական ընդգրկում ու նշանակություն ունեցող ներքոնշյալ փաստաթղթերի՝ էկոլոգիական խնդիրների վերաբերող հատվածների վերլուծությամբ:

Մասնավորապես. ՀՀ Սահմանադրության մեջ, 2015 թ. վերանայումից հետո միայն 12-րդ հոդվածն է, որը վերնագրված է «Շրջակա միջավայրի պահպանությունը և կայուն զարգացումը», և դրանում շատ հակիրճ կերպով նշված է ընդամենը երկու կետ՝ «1. Պետությունը խթանում է շրջակա

---

[1] *Տես՝ Բնապահպանության ոլորտը կանոնակարգող օրենքների ցանկ, ՀՀ Բնապահպանության նախարարության պաշտոնական կայք (http://mnp.am/am/pages/40):*

միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև» և «2. Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին»[1]:

Ըստ էության, ՀՀ Սահմանադրության մեջ բնապահպանական (էկոլոգիական) անվտանգության դրույթը ոչ ուղղակի կերպով է արտացոլված, և, բացի այդ, հաշվի առնված չեն հետագա տասնամյակների ընթացքում հնարավոր զարգացումները, որոնք իրենց արտացոլումը պետք է գտնեին, հատկապես, բնական պաշարների օգտագործման միտքն ավելի բացված շարադրելու մեջ:

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության՝ 2007 թվականի առաջին հրատարակության մեջ ազգային անվտանգության ապահովման գործոնների ու գործողությունների շարքում նշված են բնական պաշարների պահպանումը և արդյունավետ օգտագործումը, բնապահպանական իրավիճակի համակարգված բարելավումը[2]: Ազգային անվտանգության դեմ ուղղված ներքին սպառնալիքների շարքում էլ ՀՀ ԱԱՌ-ի մեջ նշված են բնապահպանական խնդիրներն ու բնական պաշարների անարդյունավետ կառավարումը և կարևորվում է լեռնահանքային արդյունաբերության, բնական, հատկապես՝ անտառային և ջրային պաշարների օգտագործման արդյունավետության մեծացումը[3]:

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման[4] ամբողջ ընթացքում էկոլոգիական անվտանգության խնդիրներն ու զգայունությունը հաշվի են առնվել: Սակայն, 2007 թվականից մինչև 2020 թվականը այս ուղղությամբ ոչինչ չէր փոխվել, քանի որ ռազմավարությունը չէր վերանայվել կամ, չէր ընդունվել նորը:

---

[1] Տես ՀՀ Սահմանադրություն (ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններ: Ընդունումը՝ 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով), հոդված 12 (http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=102510):

[2] Տես՝ ՀՀ ՊՆ պաշտոնական կայք (http://www.mil.am/arm/index.php?page=49) կամ «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 15:

[3] Տես՝ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն, ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 22:

[4] ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման խորքայնության և բազմակողմանիության վերաբերյալ տես Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանության մասին, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում, Երևան, 2008, էջեր 29-42:

2020 թ. հուլիսի 20-ին ՀՀ Անվտանգության խորհրդի կողմից հրապարակվեց ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, որն ըստ էության առաջին ռազմավարության վերանայված, վերամշակված տարբերակը չէր, այլ որակապես նոր փաստաթուղթ է՝ «Դիմակայուն Հայաստան՝ փոփոխվող աշխարհում» տիտղոսագրով և ՀՀ վարչապետի ուղերձով[1]:

Նշված ռազմավարության 7-րդ՝ «ՀՀ քաղաքացիների անվտանգության և բարեկեցության, երկրի կայուն զարգացման ապահովումը» գլխի «Շրջակա միջավայրի վերականգնում, պահպանություն և բարելավում» ենթագլուխը, որը, ընդգծում ենք, վերջինն է փաստաթղթի բովանդակության կառուցվածքում (էջ 38):

Այնտեղ, մասնավորապես, ասված է.

«7.49. Շրջակա միջավայրի պահպանությունը և բնական ռեսուրսների արդյունավետ կառավարումը Հայաստանի բնականոն կենսագործունեության և ազգային անվտանգության ապահովման կարևորագույն օղակներից են: Հայաստանը շրջակա միջավայրի կառավարման իր քաղաքականությունը հավասարակշռում է սոցիալական արդարության և տնտեսական արդյունավետության հետ:

7.50. Մենք հանձնառու ենք Սևանա լճի՝ որպես Հայաստանի ջրային ռեսուրսների ռազմավարական պաշարի էկոհամակարգի վերականգնմանը և պահպանմանը, ինչպես նաև ջրային ռեսուրսների՝ այդ թվում Արարատյան արտեզյան ավազանի և գետային էկոհամակարգերի արդյունավետ կառավարմանը, կենսական նշանակության ջրհավաք ավազանների ու գերխոնավ տարածքների պահպանմանը:

7.51. Մենք գործուն քայլեր ենք իրականացնելու բուսական և կենդանական աշխարհի, անտառների և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կայուն կառավարման և ընդլայնման, ինչպես նաև երկրի հողային ծածկույթի դեգրադացման ծավալների կրճատման ու անապատացման դեմ պայքարի ուղղություններով: Մեր առաջնահերթությունների թվում են բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը, ընդերքօգտագործման հետևանքով խախտված տարածքների ռեկուլտիվացիոն աշխատանքների իրականացումը և պոչամբարների անվտանգությունը, ինչպես նաև կենսաբազմազանության պահպանությունն ու կենսանվտանգության ապահովումը:

7.52. Շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովման նպատակով մենք կատարելագործելու ենք ռադիոակտիվ, քիմիական և կենսաբանական

---

[1] *Տես ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն: 2020 թ., հուլիս (https://www.seco.am/about/legislation?lang=hy):*

վտանգավոր թափոնների կառավարման համակարգը, ստեղծելու ենք քիմիական նյութերի անվտանգ կառավարման համակարգ։

7.53. Հայաստանը մտադիր է մշակել և իրականացնել կանաչ տնտեսության ներդրմանն ուղղված քաղաքականություն, զարգացնել լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաներ և էկոլոգիապես մաքուր արտադրություններ, ներդնել և կիրարկել գիտահենք և ռիսկերի գնահատման վրա հիմնված մշտադիտարկման համակարգ։

7.54. Ոլորտում մեր առաջնահերթություններից են հասարակության իրազեկվածության բարձրացումը և էկոլոգիական գիտակցության արմատավորումը, ինչպես նաև էկոլոգիական կրթության համակարգի ներդրման ապահովումը։

7.55. Մենք կարևորում ենք միջազգային համագործակցությունը շրջակա միջավայրի պահպանության և բնական ռեսուրսների օգտագործման ոլորտում՝ հատկապես կլիմայի գլոբալ փոփոխության բացասական հետևանքները մեղմելու և հարմարվողականության, դիմակայունության բարձրացման գործընթացների ապահովման՝ այդ թվում ընդերքօգտագործման հետևանքով խախտված տարածքների նվազեցման, կենսաբազմազանության կորստի, բնական միջավայրերի դեգրադացման կանխարգելման, մթնոլորտային օդի աղտոտվածության մակարդակի նվազեցման ուղղություններով»[1]։

Մեր կարծիքով՝ նշված ենթագլխի որոշ ձևակերպումներ մասնագիտական առումով խոցելի են և կարիք ունեն լրջագույն վերախմբագրման։ Մասնավորապես՝ «7.50» կետում Սևանա լիճը դիտարկված է միայն որպես Հայաստանի ջրային ռեսուրսների ռազմավարական պաշար։ Բաց է թողնված քաղցրահամ ջրի ռեսուրսների նվազման հետևանքով Սևանի՝ որպես քաղցրահամ ջրի հսկա պաշարի համար հնարավոր պայքարը՝ ժամանակակից պատերազմների համատեքստում։ Թյուրըմբռնում է առաջացնում նաև թե՛ այս կետում, թե՛ ամբողջ փաստաթղթում նշված «Մենք» դերանունը, քանի որ ակամայից հարց է ծագում, թե Սևանի ճակատագրով այդ ովքե՞ր, ո՞ր «Մենք»-ն է զբաղվելու ու ինչքա՞ն ժամանակ։

Ռազմավարության «7.51» կետում, մասնավորապես, նշված է. «Մենք գործուն քայլեր ենք իրականացնելու բուսական և կենդանական աշխարհի, անտառների և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կայուն կառավարման և ընդլայնման, ինչպես նաև երկրի հողային ծածկույթի դեգրադացման ծավալների կրճատման ու անապատացման դեմ պայքարի ուղղություններով»։

---

[1] *Տես նույն տեղում։*

Կարծում ենք, որ նպատակահարմար կլինի տվյալ հատվածը վերաձևակերպել, քանի որ բուսական և կենդանական աշխարհի կայուն կառավարում չի լինում՝ անհնար է կառավարել բուսական և կենդանական աշխարհը: Մեր կարծիքով՝ պետք է ստեղծել պայմաններ և գործիքակազմ՝ բուսական և կենդանական աշխարհի ռեսուրսները խելամտորեն օգտագործելու նպատակով:

Փաստաթղթում նշված չէ հակառակորդի կողմից էկոլոգիական խնդիրների հնարավոր ստեղծման կամ շահարկման հավանականության մասին: Նշված չէ նաև հակառակորդի կողմից մեր բնության նկատմամբ հնարավոր նոր սպառնալիքների հակազդման քաղաքական, սոցիալական, էկոլոգիական, անգամ՝ ռազմական բովանդակությամբ միջոցառումների անհրաժեշտությունը:

Կարծում ենք, որ ռազմավարության հետագա վերամշակումն անհրաժեշտ է մասնավորապես՝ նաև ելնելով էկոլոգիական խնդիրների դինամիկությունից ու ծավալներից:

ՀՀ Կառավարության 2021-2026 թթ. ծրագրի 4.10 կետում մասնավորպես նշված է.

«Շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների համալիր պահպանությունը, բարելավումը, վերականգնումը և ողջամիտ օգտագործումը կարևոր նախապայման են մարդու և բնության ներդաշնակ գոյակցության համար և երկրի կայուն զարգացման երաշխիք են:

Երկրում շրջակա միջավայրի պահպանության իրավիճակի արմատական փոփոխությունները հնարավոր են միայն բնապահպանական ակտիվ քաղաքականության իրականացման միջոցով՝ շրջակա միջավայրի բոլոր բաղադրիչների վրա վնասակար ազդեցությունների և բնական ռեսուրսների գերշահագործման կանխարգելման և նվազագույնին հասցնելու միջոցառումների իրագործմամբ, որը հնարավոր է բնօգտագործման ու շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում կառավարման տարբեր մակարդակներում, նպատակների հասանելիությունն ապահովող, միջոցառումների ամբողջական համակարգի առկայության դեպքում:

Ոլորտի քաղաքականությունը հիմնավորապես ուղղված է լինելու կլիմայի փոփոխության նկատմամբ երկրի դիմակայունության մակարդակի բարձրացմանը՝ հարմարվողականության լավագույն գործելակերպերի ներդրմանը նպաստելու, ցածր ածխածնային զարգացման ուղղությամբ գլոբալ ջանքերին ակտիվ մասնակցության, կլիմայի փոփոխության մեղմման

մասով ստանձնած միջազգային հանձնառությունների պատշաճ կատարման միջոցով»[1]:

Այնուհետև նշված են շրջակա միջավայրի կառավարման առաջնահերթ ուղղությունները, որոնց շարքում են՝ ջրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման և որակի բարձրացման նպատակով կառավարման գերարդյունավետ համակարգերի ներդրումը, Սևանա լճի էկոհամակարգային հավասարակշռության և կենսաբազմազանության պահպանումը, վերականգնումը, վերարտադրումը, բնականոն զարգացումն ու խելամիտ օգտագործումը, անտառների կայուն կառավարումը՝ անտառների պահպանությունը, պաշտպանությունը, օգտագործումը և անտառածածկ տարածքների ընդլայնումն անտառապատման ու անտառավերականգնման միջոցով ու դրանց իրականացմանն ուղղված կարողությունների շարունակական հզորացումը, բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարման ռեժիմների և վերահսկողության մեխանիզմների արդյունավետության բարձրացումը, կենսաբազմազանության պահպանությունը և կենսաանվտանգության ապահովումը, կենդանական և բուսական աշխարհի օբյեկտների հաշվառումը, կանաչ տնտեսության և կայուն զարգացման երկարաժամկետ նպատակի խթանմանն ուղղված քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը, մեկանգամյա օգտագործման պոլիէթիլենային արտադրանքի գործածության աստիճանական կրճատման և սահմանափակման ապահովումը, բնապահպանական օրենսդրության ներդաշնակեցումը ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի հրահանգներին և այդ համատեքստում միջազգային համագործակցության ընդլայնումը, շրջակա միջավայրի կառավարման ոլորտում գործող միջազգային կառույցների հետ շարունակական համագործակցությունը, նոր նախաձեռնություններին մասնակցությունը, շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում իրականացվող միջոցառումների ու ծրագրերի մասին հասարակության իրազեկումը, էկոկրթության, մշակույթի, դաստիարակության լայնածավալ միջոցառումների իրականացումը, ոլորտի գործունեության թափանցիկության ապահովումը, նորարարական տեխնոլոգիաների դերի բարձրացումը՝ ապահովելով սերտ համագործակցություն ակադեմիական ու գիտական ոլորտների հետ:

Հարկ ենք համարում նշել, որ Կառավարության ծրագրի բովանդակության մեջ շրջակա միջավայրի պահպանությանը վերաբերող հատվածը նշված է ոչ

---

[1] Տես ՀՀ Կառավարության 2021-2026 թթ. ծրագիր, «Շրջակա միջավայրի պահպանություն», էջեր 76-78: 2022 թ. հուլիսի 27 (https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf):

թե, օրինակ, անվտանգային խնդիրների և քաղաքականության գլխում, ինչը ինքնի կմեծացներ այս ոլորտի դերն ու կարևորությունը ինչպես կառավարության առաջնահերթություններում, այնպես էլ հասարակական ընկալումներում: Առավել ևս, որ էկոլոգիական խնդիրներն ուրույն նշանակություն են ձեռք բերել հատկապես հետպատերազմյան նոր իրողությունների համատեքստում:

Հավանաբար պատերազմի հետևանքների հաղթահարման բազմազան խնդիրների մեջ էկոլոգիական խնդիրները թվացել են երրորդական, չորրորդական կարևորության, սակայն Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած տարածքների և ՀՀ սահմանի շփման գծում այդ խնդիրները ամենօրյա են (գետերի հոսքը Ադրբեջանի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներ): Բացի այդ, հատկապես 2022 թ. ամռանը խիստ սրացավ նաև Սևանի կանաչով պատման՝ «ծաղկման» խնդիրը: Մասնագետների ահազանգմամբ՝ 2022 թ. այն հասավ աննախադեպ ծավալների[1]:

Կառավարության ծրագրում հաջորդ իմաստնային խնդիրն այն է, որ շրջակա միջավայրի պահպանության հատվածը նշված է 4-րդ գլխում՝ «Մարդկային կապիտալի զարգացում» վերնագրով: Ըստ էության, էկոլոգիական հիմնախնդիրները տեղափոխված են մարդկային կապիտալի զարգացման տիրույթ, ինչը ստվերում է էկոլոգիական բուն հիմնախնդիրները, բնության պահպանության հարցերը՝ դրանք դիտարկելով մարդկային զարգացման համատեքստում:

Հաջորդ սկզբունքային խնդիրը Կառավարության ծրագրի նշված հատվածում այն է, որ այստեղ կրկին բացակայում են հակառակորդի կողմից էկոլոգիական խնդիրների առաջացման, հակառակորդի հետ առկա էկոլոգիական խնդիրների լուծման հարցերը, մինչդեռ դրանք սրացել են ոչ թե 2020 թվականի Արցախյան պատերազմից հետո, այլ շատ ավելի վաղ: Այսինքն, ըստ էության, դարձյալ շրջանցվել է այս հարցը, մինչդեռ կհաղորդեր էկոլոգիական հիմնախնդրին հենց այն անհրաժեշտ քաղաքական երանգն ու քաղաքագիտական չափումը:

Էկոլոգիական անվտանգության խնդիրների լուծման փոքր ծավալ է հատկացված նաև Արցախի Հանրապետության օրենսդրության մեջ: Թե՛ «Բնության պահպանության մասին ԼՂՀ օրենսդրության հիմունքներում», որն ընդունվել է Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից դեռևս 20 տարի առաջ՝ 2000 թ. դեկտեմբերի 22-ին[2],

---

[1] *Տես, օրինակ, «Սևանը ծաղկում է, գիտնականները՝ ահազանգում, կառավարությունը՝ հետաձգում»: «Hetq.am», 19.07.2022 (https://hetq.am/hy/article/146637):*

[2] *Տես Բնության պահպանության մասին ԼՂՀ օրենսդրության հիմունքները, (http://www.nankr.am/hy/466):*

թե՛ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հողային օրենսգրքում» (Ընդունված է 2002 թվականի ապրիլի 30-ին)[1], թե՛ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անտառային օրենսգրքում» (Ընդունված է 2006 թ. սեպտեմբերի 27-ին)[2] էկոլոգիական խնդիրների ամբողջ սպեկտրը արտացոլված չէ, անգամ մինչև 2011 թվականը ներառյալ դրանցում կատարված փոփոխություններն ու լրացումներն հաշվի առնելով հանդերձ: Փաստաթղթերի ընդունման և հաստատման տարեթվերն արդեն իսկ խոսում են դրանց վերանայման անհրաժեշտության մասին:

Մասնավորապես, Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության 60-րդ հոդվածում՝ «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության հիմնական խնդիրներն են» վերնագրով 12-րդ կետը նշված է. «իրականացնել ներկա և ապագա սերունդների բնապահպանական անվտանգությունն ապահովող քաղաքականություն»[3]:

Արցախի Հանրապետության Նախագահի 2020-2025 թթ. ծրագրի «3.3» կետը վերնագրված է «Բնական պաշարների կառավարում և բնապահ-պանություն»:

Դրանում մասնավորապես ասված է.

«Բնական պաշարների կառավարման ոլորտում իրականացվող քաղաքականությունը միտված է լինելու՝ 1) բնօգտագործման նկատմամբ պետական և հանրային խիստ վերահսկողության ապահովմանը, 2) անտառների ապօրինի հատումների կանխմանը, նոր անտառների, կանաչապատ տարածքների հիմնմանը, կենսաբազմազանության պահպանմանը, 3) մակերևութային և ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների մշտադիտարկմանը, պահպանմանը և արդյունավետ կառավարմանը, 4) անտառների գնահատման իրականացմանը, անտառակառավարման արդյունավետ մեթոդների կիրառմանը, անտառային ֆոնդի որակական ու պաշտպանական հատկանիշների բարելավմանը:

Բնապահպանական ոլորտի զարգացման գերակայությունները հիմնվելու են հետևյալ առանցքային հիմնադրույթների վրա՝ 1) բնապահպանական քաղաքականության օրենսդրական դաշտի կատարելագործում և արդիականացում, 2) բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների, ինչպես նաև բնապահպանության ոլորտում

---

[1] *Տես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հողային օրենսգիրք, (http://nkrcadastre.am/?p=254):*

[2] *Տես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անտառային օրենսգիրք, (http://nkrcadastre.am/?p=262):*

[3] *Տես՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրություն: Ընդունվել է 2006 թ. դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեով (http://www.president.nkr.am/media/documents/constitution/constitution_am.pdf):*

պատասխանատվության և վնասի փոխհատուցման համակարգերի կատարելագործում, 3) բնապահպանական կառավարման բնագավառում կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման նպատակով էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդնում, վարչարարության կատարելագործմանը զուգընթաց բնապահպանական գործունեության, էներգախնայողության և ռեսուրսախնայողության խրախուսման մեխանիզմների զարգացում, 4) աղբահանության համակարգի ծրագրի ներդրման համար տեղական ինքնակառավարման մարմիններին աջակցության ցուցաբերում, 5) լքված, կոնսերվացված հանքավայրերի, ոչ մետաղական և մետաղական օգտակար հանածոների արդյունահանման արդյունքում գոյացած ընդերքօգտագործման թափոնների լքված (տիրազուրկ) արտադրական լցակույտերի և փակված օբյեկտների վերաբերյալ տեղեկատվական բազայի ստեղծում, 6) լեռնահանքային արդյունաբերության հետ կապված հողերի աղտոտման բացառման ուղղությամբ վերահսկողության իրականացում, 7) ջրային ռեսուրսների մշտադիտարկում, ջրային կադաստրի ստեղծում, 8) փոքր ՀԷԿ-երի մշտադիտարկում՝ ջրօգտագործման ժամանակ ջրաէկոհամակարգի պահպանությունը և հավասարակշռությունն ապահովելու նպատակով, 9) մթնոլորտային օդի վիճակի մշտադիտարկման ցանցի ստեղծում՝ մթնոլորտային օդի որակի հսկողություն իրականացնելու համար:

Բնօգտագործման ոլորտում առանձնահատուկ կարևորություն է տրվելու ընդերքօգտագործման բնագավառին, որը ռազմավարական նշանակություն ունի աշխատատեղերի և տնտեսական ակտիվության ապահովման տեսանկյունից: Ընդերքօգտագործման բնագավառի հետագա զարգացման, ընդերքի ողջամիտ ու համալիր օգտագործման, ինչպես նաև մասնավոր ներդրումների աճի ապահովման նպատակով իրականացվելու են ծրագրեր ու միջոցառումներ ուղղված՝ 1) Արցախի Հանրապետության տարածքում ընդերքի ռեսուրսային և տնտեսական ներուժի գնահատմանը, 2) օգտակար հանածոների հանքավայրերի որոնմանը, հետախուզմանն ու գնահատմանը, 3) երկրաբանական ուսումնասիրությունների արդյունքների հավաստիության ապահովման նպատակով լաբորատոր փորձա-քննությունների իրականացման համար ժամանակակից սարքավորումներով հագեցած լաբորատորիաների ստեղծմանը»[1]:

Այս ենթակետերը թեև շատ կարևոր են, սակայն առանձնացնենք բնապահպանական ոլորտի զարգացման գերակայություններից 2-րդ կետը՝ «բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների, ինչպես նաև բնապահ-

[1] *Տես՝ Արցախի Հանրապետության Նախագահի 2020-2025 թվականների ծրագիրը» (http://president.nkr.am/media/documents/ԱՀ-Նախագահի-2020-2025-ծրագիրը.pdf):*

պանության ոլորտում պատասխանատվության և վնասի փոխհատուցման համակարգերի կատարելագործում»: Այն շրջակա միջավայրին հասցված վնասների փոխհատուցման նոր մեխանիզմների ներդրման վերաբերյալ արդյունավետ օրենսդրական հիմք կարող է հանդիսանալ՝ Արցախի բնությանը հասցված վնասի համար ոչ միայն տեղական, այլև հակառակորդի կողմից սանձազերծված հարձակումների համար փոխհատուցում պահանջելու տեսանկյունից: Կարծում ենք, որ ԱՀ-ն պետք է որոշակի լրացումներ անի օրենքներում, որպեսզի հստակորեն սահմանվի, թե Արցախի բնությանը հասցված վնասի դեպքում ինչ պատիժ է սպասվում, եթե այն գործել է ոչ ԱՀ-ի քաղաքացի: Օրինակ ԱդրՀ-ի որևէ քաղաքացու կողմից Արցախի բնությանը հասցված վնասի դեպքում (դաշտերի այրում, գետի աղտոտում, անօրինական որս և այլն), կարծում ենք, որ պետք է սահմանել ավելի խիստ պատիժ, իսկ եթե բնությանը հասցված վնասը տեղի է ունեցել ԱդրՀ-ի տարածքում, սակայն այն ներթափանցել է նաև Արցախի սահմաններից ներս (օրինակ՝ դաշտի այրում, երբ կրակը տարածվում է հեռու), ապա ԱՀ-ն պետք է հարցը բարձրաձայնի միջազգային ատյաններում՝ պահանջելով փոխհատուցում պատճառված վնասի համար: Ավելին, բնահամակարգի միտումնավոր վնասը ԱՀ-ի կողմից պետք է որակվի որպես էկոցիդի գործողություն[1]:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանն ու Արցախն այս ոլորտի օրենսդրական կարգավորման հարցում ունեն որոշակի անելիքներ, հատկապես՝ հաշվի առնելով այն իրողությունները, որոնք ծառացել են Հայաստանի և Արցախի առջև, 2020 թ. 44-օրյա պատերազմից հետո և Ադրբեջանի կողմից շարունակաբար իրականացվող հակահայկական քաղաքականության հետևանքով:

Նյութը ներկայացվել է 10.05..2023,
գրախոսման է ուղարկվել 19.06.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, հ.գ.թ. Վ.Բ.Յարամիշյանը

[1] Տես Ա. Մ. Շահվերդյան, Արտաքին քաղաքականության ձևավորման որոշ հարցեր՝ 44-օրյա պատերազմի ժամանակ Արցախում կատարված բնաոչնչացման դատապարտման օրինակով, ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2022 թ., հմ. 1, էջեր 104-115 (էլեկտրոնային տարբերակը՝ https://razmavaraget.files.wordpress.com/2022/09/hb-2022-n1.pdf):